

BELLE TEN

Cilt : XVIII

Ekim 1954

Sayı : 72

AKADEMİK HÜRRIYETLER

Prof. Dr. YAVUZ ABADAN

Columbia Üniversitesinin 200 ncü kuruluş yıldönümü vesilesiyle, Türk Tarih Kurumu'nun tertip ettiği bu tören, memleketimizle Birleşik Amerika arasında mesut bir şekilde gelişmekte olan dostluk münasebetleri ve işbirliği ananesinin ilmî sahada da gittikçe kuvvetlendiğine yeni bir delildir. Yirmi yıldan beri Türk Üniversitelerinde hizmet şerefini, hayatının en büyük mazhariyeti sayan bir kimse için, Yenidünyada iki yüz yıllık başarılı bir ömre ulaşmış büyük bir üniversitenin mutlu yıldönümünü tes'ide katılmaktan daha engin bir zevk ve bahtiyarlık olamaz. Nâçiz şahsıma bu fırsatı bahşedenlere, gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Columbia Üniversitesi, bu yıldönümü vesilesiyle bütün dünya ilim çevrelerine "bilgi edinme ve onu serbestçe kullanma hürriyeti" mevzuu üzerinde araştırmalarda bulunmağı teklif etmiştir. Türkçesi, ifade tekniği bakımından kusurlu gibi görünen bu formülün, araştırma, öğretim, öğrenim, kürsü ve ilim hürriyetleriyle üniversite muhtariyeti gibi bütün akademik hürriyetleri en geniş mânası ile kavraması için bu şekilde tesbit edildiğini sanıyorum. Konunun ikinci hususiyeti, hürriyetin tecellisini yalnız nazarî ve hasbî bilgi edinme safhasına hasretmeyip, ondan faydalanmağı hedef tutan tatbikat sahasına da teşmil etmesidir. Bu sebeple mevzu hakkında isabetli hal şekilleri aranırken, felsefî düşünce ile hukukî bilginin sıkı işbirliğine ihtiyaç vardır.

Bütün hürriyetler gibi, akademik hürriyetlerin de esas kaynağı, insan varlığının öz cevherini teşkil eden fikirdir. Esasen insanı, diğer yaratıklardan ayıran hürriyet şuur ve iştiyakı, düşünme ile başlar ve onunla devam eder. Herder'in, ancak "fikrin hüküm sürdüğü, efendilik ettiği yerde hürriyet vardır" sözünü, bu mânada değerlendirmelidir.

Fikir hürriyeti, tıpkı vicdan hürriyeti gibi, insan olmanın aslı ve tabiî bir vasfıdır. O kadar ki, sırf düşünce halinde kaldıkça, fikir hürriyetini, engelleme veya sınırlama imkânsızdır. İnsan, —fikir sahibi olmak şartile— istediği gibi ve istediği şeyleri düşünmekten alıkoymak hiçbir kuvvet ve vasıta yoktur. Bu yüzdendir ki, fikir ve vicdan hürriyetini köstekleme teşebbüsleri, her devirde içten gelen şiddetli tepkilerle karşılaşmıştır.

Fikrî cevherin bu aslı ve asıl karakteri, insan için yalnız düşünme hürriyeti ile yetinmeyip, düşünüleni söz veya yazı ile belirtme hürriyetinin de tanınması talebini doğurmuştur. Böylece kanaati beyan hürriyeti, dolayısıyla akademik hürriyetler için mücadele yolu açılmış bulunuyor. Modern anayasalarda hukukî teminata kavuşan basın hürriyeti için mücadele, aynı zamanda akademik hürriyetler için mücadelenin de başlangıcını teşkil ediyor. Çünkü basın, yalnız siyasî değil, aynı zamanda ilmî kanaatlerin de izhar vasıtalarından en mühimmidir. Milton 1644 de neşrettiği *Aeropagitica*'sında, basın hürriyeti yanında, açıkça ilim hürriyetinin de sağlanmasını ilk defa talep eden şahsiyettir.

XVII. asırda akademik hürriyetler, "Libertas philosophandi" tâbiri içerisinde düşünce hürriyetine bağlı olarak mütalâa edilmektedir. Bu parola ile fikir ve ilim hürriyeti için mücadele eden mütefekkirler, henüz Ortaçağın teokratik ve skolastik tesirlerinden tamamen kurtulamamışlardır. Bunlar arasında meselâ Thomasius, ancak Allah ve devleti nefyemeyen bilgilerin hürriyetini istemektedir.

İdealist felsefe, tam ve mutlak bir ilim ve tedris hürriyeti dâvasını, XVIII. asırda ortaya atmıştır. Bu dâvanın mucip sebeplerini şu esaslarda hülâsa etmek mümkündür: İlim, mahiyeti icabı herhangi bir dış kudretin takyit ve müdahalesine mütehammil değildir. Gerçi tedris hürriyetini sağlama, ilmin terakkisini mümkün kılacak vasıta ve imkânları hazırlama, bilgin tedris elemanlarını yetiştirme bakımlarından, devletin ilimle alâkası zaruridir. Fakat bu alâka, sadece bu müsbet yardım safhasına inhisar etmelidir. Devletin, kendi var-

lığında yabancı ilmî işlere karışacak tedris hürriyetini tahdit etmesi, hem ilim için zararlı, hem de devletin hikmeti vücuduna aykırıdır.

Nazarî sahadaki bu mücadele, XIX. yüzyıl ortalarına doğru bazı kanunlarda ilk mâkesini bulmuştur. Önce 1834 tarihli bir kanun, *Bern* kantonunda “ilim ve tedrisin hür” olduğunu tesbit ediyor. 1848 Frankfurt anayasası, Almanya’da 1859 tarihli bir kanun ise *Zürich*’te aynı esası müsbet hukuka malediyorlar.

Bu suretle tesbit edilen ilim ve tedris hürriyetinin şümulüne, araştırma, tedris, bilgi edinme hürriyetleri ile profesörlerin görevlerini serbestçe ifa için yeter hukukî ve filî teminata kavuşmaları ve hattâ devlet müesseselerinde meccanî tahsil gibi hususlar da dahil farzedilmektedir. Tedris hürriyeti ise, hem fikrî sisteme, hem de derslerin muhteva ve metoduna şamildir. Herhangi bir hükûmetin, mahallî siyasî menfaatler bahanesi veya dinî mülâhazalarla, bu hürriyeti tahdit etmeğe kalkması caiz değildir.

İlim ve tedris hürriyeti, bütün bu kanunlarda ve devrin hukuk literatüründe, daima esas hak olması dolayısıyla, *Lex generalis* sayılan söz, yazı ve basın hürriyetine nazaran hususî hüküm “*Lex specialis*” mahiyetinde mütalea ve telâkki olunmuştur. Bu tasavvur, ilim ve tedris hürriyetini, daha ziyade bilgin veya profesörün şahsına bağlı olan ferdî bir hak olarak değerlendirmeye elverişlidir. Daha sonraları üniversitelerin muhtariyet kazanmaları, ilim ve tedris hürriyetine, aynı zamanda müessesevî bir teminat bahşetmiştir. Hattâ ilim ve tedris hürriyetinin ferdî cephesi, zamanla müessesevî karakteri karşısında sönük ve silik bir hal almıştır. Fichte’nin akademik hürriyet nutkunda, üniversiteleri, “insan neslinin sahip olduğu en kutsî, en mühim müesseseler” olarak vasıflandırması, bu esasa dayanmaktadır.

Bu kısa tarihçenin serptiği ışık altında, önce zamanımızda demokrasi fikri ve hukuk devleti tasavvuru ile bağdaşacak bir ilim ve tedris hürriyetinin muhteva ve şeklini, anahatları ile belirtmek, sonra da akademik hürriyetleri tehdit tehlikesi taşıyan bazı yeni tezahürlere dikkati çekmek isterim: Richard Thoma’nın tarifi ile “demokrasi, bütün hâkimiyet kudretini halk kütlelerinin eşit seçim ve rey hakkına istinat ettiren, bütün hürriyetleri yeter teminata bağlayan bir devlet şekli; millî, sosyal ve kültürel problemleri fert, sınıf ve milletlerin kardeşçe bağlılık duygusu içinde hür iradelerile halletmeleri rejimi” olduğu için, ilim ve tedris hürriyeti ile üniversite muhtariyetinin mevcut olmadığı bir yerde, demokrasiden bahsedilemez.

İlim, beşer düşünce, duygu ve yaradışının en asîl tecellilerini kendi içinde topladığı cihetle, hukuk ve devlet tarafından en büyük itina ile korunmağa hak kazanmıştır. İlmî yaratma ve araştırmada, insan ruhunun en asîl iştiyaklarını temsil eden mantıkî isabet, ahlâkî fazilet ve estetik hürriyet, son mesut sentezine ulaşıyor. Bu sebeple bilgin için “mümkün olan hürriyetin en geniş” tanınmak ve teminat altına alınmak gerekir.

Hakikî ilim adamının şahsî mesuliyet ve meslekî haysiyet duygusu, bu hürriyetin genişlemesi nisbetinde, onun kötüye kullanılmasını önleyecek en sağlam bir emniyet supapıdır. Esasen filozof Kant'ın ahlâkîlikle bir tuttuğu hürriyet idraki, mesuliyet duygusunun da temelidir. Bu sebeple herhangi bir hürriyete sahip olanın mesuliyet hissi ve vatandaşlık fazileti, onun kötüye kullanılmasını önleyecek en emin ve iyi garantidir. Bir ilim adamının ise, bu hasletlere herhangi bir vatandaştan daha geniş ölçüde tasarruf etmesi tabiidir. Diğer yandan ilim adamına tanınan hürriyetin geniş tutulması, yalnız ilmin menfaatine olarak, ilmî faaliyetlere münhasırdır. Bu sebeple bir bilginin, yalnız şekil ve muhteva bakımından, ilmî karakter taşıyan ve ilmî maksatlar takip eden faaliyet ve neşriyatı, tahdidsiz bir hürriyetden faydalanır. Meslekî şeref ve haysiyet duygusu, ilmî kanaatlerin tam bir objektiflik, ilmîlik, dürüstlük, hakikata uygunluk çerçevesi içerisinde müdafaasını gerektirir. Hakikata kasdî olarak göz yumma, ilme ve dolayısıyla hürriyete ihanet olur. Ancak, bilhassa sosyal ve mânevî ilimler sahasında, hakikatin araştırılıp bulunması, en geniş ölçüde fikir ve münakaşa hürriyetinin tanınmasını şart kılar.

İlim adamı, ilmî maksatlar gütmeyen faaliyetlerinde, her vatan- daşa has hürriyet sınırları içerisinde kalmağa ve herkesin tâbi olduğu hukukî mükellefiyetlere katlanmağa mecburdur. Meselâ ilim adamının hakikata uymayan şekilde devleti veya müesseselerini kötülemesi, yahut sağa sola iftira ve hakaretler yağdırması halleri, umumî hükümlere tâbi tutularak mütalâa olunmak gerekir. Hattâ bilginin doğrudan doğruya kanunsuz hareketi tahrik veya cemiyet nizamının temelinden yıkılmasını teşvik mahiyetindeki söz ve yazıları, ilim olarak dahi hür bir himayeye mazhar olamaz. Çünkü bu hallerde bilgin, ilim adamı olma vasfından tecerrüt etmiştir.

Hukukî bakımdan, ilim ve tedris hürriyetinin, meselâ Weimar anayasasının 142 nci maddesinde derpiş edildiği gibi, anayasa teminatına kavuşturulmasında ve devlete bu hürriyeti himaye mükelle-

fiyeti yüklenmesinde isabet vardır. Böylece yalnız kanunların, sarîh surette menetmedikleri hususlara ait ilmî faaliyetlerin, tam bir serbestiden faydalanmaları karinesi teessüs etmiş olmakla kalmaz. Aynı zamanda devletin, bu türlü faaliyetleri koruması hattâ teşvik etmesi imkânı da sağlanmış olur. Böyle bir hükmün mevcudiyeti vazı kanununun, sırf ilmî faaliyetleri tanzim maksadını güden hususî kanunlarla ilim ve tedris hürriyetini daraltma teşebbüslerine girişmesi imkânını da bertaraf eder.

İşte burada ilim ve tedris hürriyeti konusunda, idealist ve realist diye vasıflandırmak istediğimiz iki ayrı görüşün, ilk problematik çatışma noktasına gelmiş bulunuyoruz. Bu konuda idealist tez, eskiden olduğu gibi ilmin “hür dünyada hür olduğu” prensibine bağlı kalırken, realist düşünce, ilmin neticelerinden cemiyet ve devletin gayeleri için faydalanma lüzumunu, ön plâna koymaktadır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda hâkim bulunan liberal devlet telâkkisine göre, meselâ Jacob Grimm, Fraday, Hypolite Taine gibi çeşitli devir ve milliyetlere mensup âlimler arasında ilim ve tedris hürriyeti, herhangi bir münakaşa mevzuu olmaktan uzaktı. Zamanımızın iktisadî refah gayesini esas tutan devlet nazariyesi, her sahadaki siyasetini, ilmî esas ve neticelere istinat ettirme zoru altında ilmî gelişimle daha yakından alâkalanma zaruretini duymaktadır. Bundan doğan devletin teşci, kontrol veya tanzim dileği, ilmî araştırmaları da kendi arzu ve emellerine tâbi kılma temayülünü doğurmaktadır.

Diğer yandan modern hayatta ilmî araştırmalar için gerekli teşkilât ve vasıtaların muazzam masraflara mal olması, ilim adamları ile müesseselerini, ya devletin,- yahut Birleşik Amerika'da olduğu gibi— ticarî ve pratik maksatlar güden bazı teşekküllerin para yardımına müftakir kılmaktadır. Devlet veya vakıflar, ilme karşı ne kadar cömert ve âlicenap davranırlarsa davranırlar, maddî yardımdan doğan her bağlılığın, hürriyetden bir nebze fedakârlığı dâvet etmesi tabiidir.

Bir yandan araştırma ve bilgi edinmede bunun pratik neticelerinden faydalanmağı esas tutan bu fonksiyon değışikliğı, diğer yandan sosyal gruplaşma ve siyasî müdahalelerden hürriyet ve demokrasiye teveccüh eden tehditler, bizzat ilim adamları arasında fikrî bir huzursuzluk yaratmış görünüyor. Meselâ, Göttingenli sosyolog Helmuth Plessner, bu konudaki endişesini şu şekilde izhar etmek-

tedir: “Geçen yüzyılın senyöral âlimi, bugün bir bilgi fonksiyoneri basit bir fikir işçisi haline inkılâp etmiştir”. Bu hüküm doğru ise ilim adamının gitgide otomatlaşması hâdisesi ile karşı karşıyayız demektir. Çünkü ilmî hürriyetin temeli olan hakikat aşk ve bilgisi, basit bir fikir işçisinde gitgide dumura uğramağa mahkûmdur.

İlmî hürriyet ile içtimaî menfaat arasındaki çatışma, bilhassa teknik terakkiyi geliştiren müsbet ilimlerde daha açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Münsterli filozof Josef Pieper’e göre, “meselâ fizik, diktatörlüklerde açıktan açığa, demokrasilerde ise, gizli yoldan cemiyet menfaatine âlet edilmektedir. Esasen riyazî ve fizik ilimlerin hedefi, Galilei ve Descartes’dan başlayarak, insanlığa yararlı olmaktır. Bu, ilmin kendi kendini bir vasıta derekesine düşürmesidir. Böyle bir ilim, hür olamaz. Çünkü o, asla hür olmak istemiyor. Sadece âletlikle yetiniyor.”

Fransız atom komisyonu başkanı Prof. Jean Thibaud’nun kanaatine göre, Los Alamos’ta atom bombası fabrikası kurulduktan beri, devletin değil, doğrudan doğruya askerî makamların emrinde çalışan fizikçilerin, ilmî hürriyetlerinden feragat ettikleri kabul olunabilir. Fakat tabii ilimler sahasında araştırmaların dörtde üçü derhal pratik netice ve menfaatler istihsali hedefinden uzaktır. Şu halde hiç olmazsa bu hasbî araştırmaların hürriyetini sağlama hususunda, devlet ve ilgililerin daima dikkati çekilmelidir.

Hakikatte hayatın büsbütün maddileşip, fikrin tamamen mücerretleşmesinden doğan bu ihtilâtda, ilim ve tedris hürriyeti, haksız bir ithamın hedefidir. İdrojen bombasının Macar aslından olan kâşifine karşı duyulan soğuk ve korkulu hayranlık, onun ilmî kabiliyetine değil, icadının tehlikeli şekilde kötüye kullanılması ihtimaline müteveccihdir. Atom ve idrojenin, insanlığın hayrına değil, şerrine kullanılması, hiçbir zaman kâşif veya ilim adamının mesuliyet hanesine kaydedilemez. Bu mesuliyet, ilmin neticelerinden cemiyet ve devletin gayelerini gerçekleştirme bakımından faydalanacak siyaset adamlarına teveccüh etmektedir. Bize bu konuda, dünya kadeherine hükmetme durumunda olan siyaset adamlarının, Eflâtun ile birlikte aynı zamanda hâkim ve filozof kimseler olmasını dilemekten başka birşey kalmıyor. Çünkü hikmet, fikrî olduğu kadar vicdanî ve ahlâkî olgunluğun da mümeyyiz vasfıdır.

Şimdi diğer bir noktaya geçiyorum. Teknik terakkinin yarattığı psikolojik iklim, ferdiyetin maddî bağılıkların tazyikine karşı

isyan duygusunu yatıştırıp, konforun rahatlıklarına uymasına elverişlidir. Buna halk kütleleri arasında geniş propaganda vasıtaları ile yayılan çeşitli ideolojilerin tesiri ve telkinini de ilâve etmek gerekir. İşte burada ilim ile günlük siyasetin münasebeti mevzuuna gelmiş bulunuyoruz.

Edmond Klaparede'in dediği gibi, "siyasî bir âkide bir idealin ifadesi olduğu nisbetde bir ideolojidir". Bu sıfatla her türlü ilmî tenkit ve tetkikin dışında bir inanç mevzuudur. Çünkü siyasî âkideler, ilmî ve objektif münakaşalara asla tahammülü olmayan sadece "taraf tutma" haleti ruhiyesinin ifade ve tezahürleridir. Başka bir deyimle ideoloji, fikrin muayyen bir siyasî maksat için maskelenmesi demek olduğundan, ilmî bilgi ve hürriyet ile imtizaç edemez.

Devrimizde bazı rejimlerin ilmî hürriyete düşmanlığı bundan ileri gelmektedir. Lenin "felsefede olduğu gibi siyasetde de taraf tutmayanları, kendilerinden ümit kesilmesi gereken sünepeler" olarak vasıflandırmıştı. "Âkil Stalin'in, bütün ilimlerin lideri olduğu" parolasına dayanarak, tabîî ilimleri de Markist ideolojinin siyasî temayül ve gayelerine ayarlamak isteyen solcu totalitarizm, düşmanı olduğu hürriyetleri ilim vasıtaları ile yoketme peşindedir.

Her türlü ahlâkî veya ilmî kıymet telâkkisini inkâr eden böyle bir doğmanın modern propaganda vasıtaları ile mütemadiyen telkin edilmesi, bazı çevrelerde katil ile kahramanı birbirine karıştırıp, hakikatleri red ve inkâra sürükleyen fikrî bir nihilizmin kök salmasına yol açmaktadır. Cevher ile varlık arasındaki bağın kopuk olduğu faraziyesine dayanarak, aile, anane ve sosyal muhite karşı cephe alan eksistansiyalist felsefe mensuplarından başlayıp, işçi sınıflara kadar yayılan bu fikrî nihilizm, zamanımızda ilmî hürriyet ve kıymet telâkkisi için en büyük tehlikeyi teşkil etmektedir.

İçtimâî ve kültürel hayatta psikolojik ve sosyolojik bakımlardan istikrarsızlık yaratan bu gibi tehlikelere karşı, İgnazio Silone'nin ileri sürdüğü gibi, ancak bilginin reel ve ideal yüksek değerine inanca ve güvenmekle karşı koyabiliriz. İlmin değer ve itibarını yeniden tesis ve idame ise, ancak akademik hürriyetlere en az eskisi kadar sıkı sıkıya bağlılıkla mümkündür. Bir memlekette ilim ve tedris hürriyetinden bahsolunabilmek için de, ilim adamının araştırma mevzularını kendi takdirine göre serbestçe seçebilmesi ve vardığı neticeleri, ulaşmasını istediği muhit ve şahıslara, hiçbir engele uğramaksızın, doğru bildiği şekilde bildirebilmesi şarttır. Bu netice kanaa-

timize göre, Columbia Üniversitesinin formüle ettiği “bilgi edinme ve onu serbestçe kullanma hürriyeti” ile tam bir tetabuk halindedir. Tekrar edelim ki, bu hürriyetin kötüye kullanılmasını önleyecek en emin garanti, ilim adamının aydın bir insan olma şerefine ve meslekî haysiyet duygusuna dayanan ahlâkî mesuliyet ve mükellefiyet şuurudur.

Alman tarih felsefecisi Treitschke, bir etüdünde, mânevî ve sosyal ilimlerin bir yandan üniversal, diğer yandan millî karakterini aydınlatmaktadır. Gerçekten her fikrî faaliyet gibi ilmî düşüncenin mihrakını da, insan varlık ve aklı teşkil etmesi itibarile, bütün ilimlerin üniversal vafında tereddüt edilmez. Fakat içtimaî oluş seyrinin mânalandırılması demek olan tarih ve devletin gayeleri ile ona ulaştırıcı vasıtaları isabetle tayin bilgisi mânasında siyasetin de dahil bulunduğu mânevî ve sosyal ilimlerin, millî hususiyetlerle sıkı alâkası da aynı nisbette aşikârdır.

Başkan Eisenhower, vaktile Columbia Üniversitesi rektörü sıfatı ile yayınladığı bir mektubta, öğrencilere “kendi karakterinizi tam olarak geliştirebilmek için, önce yurdunuzun karakterini bilmeniz gerektir” tavsiyesinde bulunmuştur. Bu sözlerde saklı bulunan derin hakikat, bilhassa mânevî ve sosyal ilimler sahasında araştırmacının, herşeyden önce kendi yurt ve cemiyetinin dâva ve meseleleri ile uğraşma mükellefiyetini açıklamaktadır. Daha ziyade millî karakteri haiz görünen bu mükellefiyet hiçbir zaman ilim adamının aynı zamanda insanlığa hizmet ödevini gölgelendiremez. Esasında ilim adamı, hakikata ulaşma cehdinde araştırmacı ve yaratıcı olarak, daima insanlığın hizmetindedir. İnsanları, fert ve millet olarak birbirinden ayıran kötü duygu ve temayüllere, ilim ülkesi sıkı sıkıya kapalıdır. İlim, insanî kıymetlerin mütamadî şekilde gelişmesini sağlayan tek birleştirici ve kaynaştırıcı cevherdir.